

Régi cseh telepítések hazánkban.

Blahoslav 1543 évi tanítása, illetőleg újabban Miklosich óta eléggé ismeretes tény, hogy a tótság, mint fajilag, és nyelviileg a déli szlávokhoz tartozó önálló törzs a csehek-től földrajzi szomszédsága ellenére is eredetileg külön állott; noha mai nyelvében tagadhatatlanul sok cseh elemet találunk. A kérdés tehát önként merül fel: mikép és hol történt ez a depraváció? Hiszen a tótság elhelyezkedése szerint jobban érintkezik ruthén és lengyel testvéreivel, mint morva közvetítés útján a csehekkel, sőt a szlovének közbeiktatása által a délszláv kapcsolatot sem vesztette el teljesen. Mégis ezek hatása együttesen is elenyészlik a csak közvetve gyakorolt cseh befolyással szemben. A morva-tót rétegen keresztül átszűrődött cseh érvényesülés a két határhegység és az aránylag rövid (150 km.) érintkező felület mellett pusztá szomszédsággal, vagy rokonsággal meg nem fejthető, még az esetre sem, ha odaátról jövő valami felsőbb kulturát akarnánk feltételezni, amire semmi okunk. Hiszen ha más argumentumokat nem is nézünk, a szomszédabb Lengyelországgal való kapcsolatuk a politikai, kereskedelmi és társadalmi szálak által mindenkor szorosabb, közvetlenebb volt, az érintkezés felülete pedig (300 km.) jóval nagyobb. Szellemi világának értéke mindenkor versenyez a csehekével, a legtöbb korszakban felül is múlja. A krakói egyetem (1364) a prágainál (1348) csak 16 évvel ifjabb, magyar hallgatóinak száma kezdettől fogva jelentékenyebb, sőt hatása, működése akkor is zavartalan, mikor a prágai a husszita mozgalmak zavarai, majd a lipcsei exodus által fokozatosan letört. A lengyel beszivárgás Vág, Poprád stb. folyók medencéjébe ép olyan volt, mint a cseheké, hatása mindamellett csak helyi érdekű, nyelvi és kulturális jelenségeiben mulékony, késő keletű és a csehekével szemben jelentéktelen.

Ezt a feltűnő eltérést a két szomszéd nép hatásában, bármi kíváncsi is megértése, egészében Czambel óta senki sem elemezte. Az egyes korszakokra, így pl. a husszita világra alkalmazott megfajtás annyira tendenciózus, mindamellett tökéletlen, hogy ezt azon módon, amint adták, el kell ejteni

és más magyarázatot keresni. Itt csak néhány XVI. sz. adatot óhajtottam bemutatni e kérdés illusztrálására Trencsén-megyéből, de beláttam, hogy ezek számára is mélyebbre nyúló, korábbi előzményeket kell keresnünk, különben megállapításaink époly tökéletlenek lennének, mint a husszitizmus hatásáról levont önkényes combinatio.

Kétségtelen, hogy a hazánk területén a honfoglalás idején volt tótságot igen korán érte a cseh hatás, mert a nagy morva birodalom bukásával felülkerekedett csehek már akkor kezdtek terjeszkedni a tótok rovására. Attól kezdve a csehek nyílt vagy titkos beözönlése csaknem szakadatlan. Pl. a „Képes Krónika“ elmondja, hogy Géza, majd Szt. István alatt, miféle idegen népek lovagjai áramlanak az országba, ezek során természetesen említi a cseheket is — világos megkülönböztetésül a jól ismert, nem idegen tótoktól. Hogy a *Ludány, Rechk, Radvány-Bogáth* stb. cseh eredetű nemzetségek ősei nem magukban jöttek, hanem kisebb-nagyobb, ugyancsak cseh kísérettel, bizonyításra nem szorul. Ezeket a királyi adomány aggodalom nélkül a Felföldön: Nyitra, Trencsén, Túróc stb. területén helyezte el, ezért pl. a Radvány-nemzetség 1247, 1392 osztályában Páczin vára alatt morva telepet is látunk, tehát a zemplén-megyei Morva község és a Bogáth-ágból kivált Morvay de Gyapol család neve is hiteles.

Más kérdés, mi ürüggyel jöttek ezek ide. A prágai Cosmas elmondja, hogy mikor Bracislav herceg 1021-ben megverte a lengyeleket, hadifoglyait és a velük tartó morvákat rabláncra fűzve százával adta el Magyarországnak. Az értékes szállítmány tehát ide került tőzséreivel és kíséretével együtt megszabadítani a királyt a „*Regnum unius linguae debile . . .*“ gondjaitól. Az üzlet szerencsés lebonyolítása után azonban itt maradt a cseh lovagok virága is, eloszolva az adományos birtokon. Egyébként a két fő piac, ahol rabot venni lehetett, Trencsén és Esztergom, maga mutatja merre volt kelendő az árú. Így támadnak aztán hasonló telepítések nyomán a XII—XIII. sz.-tól kezdve jelentkező *Csehi* villák és possessiók. *Korabinszky* még 18 ilyen helynevet tud, ahol a cseh név magában vagy jelzőül maradt eltorzult, de felismerhető alakban. Morva tövű vagy összetételű csak 4 akad. A többi helyrajzi eredetű is leliet, bár a XIV. sz. elején is tartotta magát az ősi cseh törvény, hogy bizonyos vétségek — így főleg a decalogus — VI—VII. pa-

rancsa ellen vétkezőket Magyarországra kell eladni. (L. Monumenta Strigon. I. 275, II. 240.) Az ilyen nemes áru itt mindenkor elkelt s a deportáltak elhelyezkedtek bizonyára jobban, mint a bemszüültek.¹

A csendes üzletet ugyan meg-megzavarta a közbejött harc, de a harag soha sem volt tartós.

1108. A *Vrisovic*-ok ellen támadt fejedelmi gyűlölet elől a vidéken volt s a vérfürdőből kimenekült nemzetség tagjai Kálmán királynál leltek menedéket és elhelyezést. Többé nem is tértek vissza.

1120. Borivoj, 1123. pedig Szoboszló herceg egész kíséretével jön át vendégnek — úgy látszik Trencsén és Túróc területére. A kibékült hercegek utóbb visszatértek, de népük István király jóvoltából itt maradt a Szoboszlónak adományozott birtokon. (L. Wenzel Árpádk. új okmt. VIII. 55. 56.)

Nem lehet célom itt az összes cseh politikai menekült elhelyezkedését keresnem, csak a módra akarok rámutatni, mikép jöttek ide egyesek és tömegek.

Egyesek valóságos vendégül jöttek (*hospites*) IV. István idejében 1165 táján. IV. Béla 1236. levele (Fejér Cod. dipl. IV/1. 58.) említ ilyen cseh telepet Obonyban, Esztergom külvárosában, kedvezményekkel elhalmozva Endre király jóvoltából, még IV. Béla is megújítja udvarnoki szabadságaikat. Ezek nyilván a tatárjáráskor pusztultak ki, mert ezentúl nincs nyomuk.

Másik módszer volt az elhurcolt hadifoglyok megtelepítése,² amit még a „rettenetes kunok” is gyakoroltak, amíg ide-

¹ Még csak nem is panaszkodhatunk királyaink elmaradottsága felett, hogy az elvben rég eltörölt rabszolgaságot ilyen módon fenntartották, hiszen a jószágos Mária Thérézia is birodalma Szibériájául tekintette hazánkat. Ide, az alsóbányavárosokba deportáltatta bányamunkásokul erőteljes bűnözőit, épen a cseheket. A bánság területére ugyancsak 6 cseh községet telepített így erdőirtásra a fogva tartott adamita eretnekekből, majd felfrissítették 1810—20 között. Ha szabad volt az ilyen háztisztogatás a XVIII. sz. „aufklärista” világában, hasonló joggal gyakorolhatta ezt 6 századdal előbb a cseh király a magyarral egyetértőleg, hiszen nem katonákat árultak és vettek, mint a XVIII. sz. német fejedelmei, hanem bűnözőket.

² Így pl. a Várad regestrum 273. lapján Borsod megyében említ cseh telepet. A veszprémi okl. tár I. 83—4. lapján 1230-ból említ nyolc év előtt itt megtelepített cseheket aránylag nagy számmal, mert két faluban

fennt a Kis-Kárpátok és Trencsén szorosait őrizték. Ezek 1252/3, de még inkább István király 1260. hadjáratában iszonyú vérontásaik közben a serdülő cseh ifjakat mindig rabul vitték: „*transformandos in ritum alterum*“. Maiglan is vitás mit akart Ottokár király krónikása e szavakkal mondani, de hihető, hogy a *ritus* szó a pap krónikás ajkán, valami pogány szertartás lehetett, amihez a kunok, mint ismeretes, még akkor is ragaszkodtak.

A krónikások főleg a „prágai Cosmas“ folytatói megjegyzik, hogy a király (IV. Béla, V. István?) igen sok foglyot, nemrevaló tekintet nélkül, hurcolt el magával. Dúlásainak csak a pápai követ *Voloscus* énekezése vetett véget, de a foglyokat megtartotta.

Az erőszakos telepítés és a csendes beszivárgás mellett nagy tényező volt a Felföldön a bányatelepek és a *lehoták* létesítése. Mivel az ilyen *locatiókban*: *plantatio*, *libertas*, *allevatio*, *scultetia* stb. kifejezések szabályosan váltakoznak és belső tartalmukban sem fedik teljesen egymást, noha volt bennük némi különbség, lényegileg mind a tescheni és magdeburgi jogban gyökereznek, mégis nem szabad a lehotáktól valami cseh ízt eltagadni. (Cod. dipl. Moraviae 9. 17. 1336: *libertas plenaria in vulgari boëmico: lehota.*) Tudjuk, hogy a király, főurak és a szerzetes rendek versenyeztek e téren; pl. Csák Máté, főleg cseh barátkozása idején, sok ilyen községet létesített. Bizonyos, hogy telepesei között csehek is lehettek, hiszen a nyitrai püspök panasza is lehotákról beszél, mi érthető, hiszen az 1282 és következő inséges esztendők éhenhaló cseh népe örömmel jött a kenyeret, munkát adó nagyúr területére.

A bányászatban Csehország, főleg Kuttenberg vidéke, csak németeket adott. Az illavaí (1156) „*villa Lewa cum conventu hospitum*“ (Mon. Strig. I. 107.) vagy a trencsényi soltésztség bányászai épúgy deutsch-böhmök, akár Selmec-, Körmöcbánya stb. városok népe. Ezeket itt tehát mellőzzük akár a bányaművelő tótokat (1286, 1291) Korpona vidékén, bár azok is mind az iglauri bányajoghoz alkalmazkodtak. El kell mennünk

340 mansióval birnak, míg a másik három cseh falu népét szám szerint nem említi. Hasonló telepek voltak Győr vidékén, de azért csak az események véletlen találkozása lehet, hogy a vár 1273 és 1279 árulás útján jut az ostromló csehek birtokába. (Árpádk. új okmtár IV—20. IV—187. IX—23. 175. IX—276.)

a lipcai hegyekig, hogy cseh bányaművelőt lássunk. 1271 táján „*fidelissimus comes Bogomir*“, igazolt cseh jövevény a király. jóvoltából Boca vízében aranymosással foglalkozik, az ottani szász bányaművek mellett. Valóságos cseh bányászt Bogomir mellett aztán alig is tudnék mondani. Talán a jászói prépostság (1294 óta a morva anyaklastrom tartozéka) hozhatott valamelyes cseh telepeseket bányaművei számára, mert már 1255-ben az Aranyos patak mellett *Rudnik* nevű falva is van, ami egyezik a Fejér Cod. dipl. VII/2. 249-ből ismert 1294. évi Cseh-patakkal“.

A fentiek után külön tipusként tekinthetjük a királyi birtokon való magánjogú telepítést, amilyen Konstancia királyi hercegnő, Imre király húga, I. Ottokár cseh király nejének, 1199-től egész 1230-ig folytatott kolonizációja a Nagyszombat-tól a Kis-Kárpátokig terjedő tág területen. Figyelmet érdemel ez terjedelme és hatása szerint egyaránt, mert igazán átalakította e vidék nyelvi és néprajzi viszonyait. Az eredetileg magyar Zumbathelyből így lett az idegen környezet hatása alatt Tirnava. Ezt tudva megértjük, hogy V. István és II. Ottokár 1271-iki évi háborújában a csehek éppen a Kis-Kárpátok vidékét és az ottani várakat olyan könnyen szállták meg. Ottokár itt ellenállásra alig talált, sokan önkényt hódoltak, a nagyszombatiak pedig: „kaput tárva, uralkodását elismerték és neki hűséget fogadtak“. Az itteni csehek soká tartották meg nyelvi önállóságukat, azért helyes Oláh Miklós Hungáriájának (X. caput) megállapítása, ha azt mondja, hogy Nagyszombat vidékét csehek lakják. Igaz ugyan, hogy ezek már nem az első telepések utódai, mert a husszita harcok dúlásai ezeket is szétszórták, hanem Mátyás és Dobzse László alatt hozott új cseh kolóniák és e révén szakadatlanul tartó beszivárgás eredménye. Így a cseh-morva-tót keveredésből támadt az a sajátos nagyszombati úgynevezett tót dialektus, amiről a zólyomi születésű Matolay már 1715-ben megállapítja, hogy éppen cseh elemei által elült a felvidéki és minden más tót szójárástól. Szerinte a vidéki németiség nem is nézi tótnak ezt a népet, hanem egyenesen csehnek mondja („Tyrnavienses non Slavos, sed Bohemos appellant“. Matolai J. Commentatio. M. N. Múzeum kézír. Fol. lat. 314. p. 18.).

Alább saját megfigyeléseként kiemeli, hogy az így keveredett nép nemcsak testi, hanem lelki tulajdonságaiban is elült

a többi tótságtól „Observamus Slavos hic multifarie mixtos Bohemis, temporibus Uladislai. Nec cessavit haec mutatio, quin perpetue adventantibus cum Bohemis, tum Moravis gens Slavica moribus et lingua misceatur . . . Nequiores sunt, qui accolant Tyrnaviam et ripas Vagi, nam promptius ad latrocinia parati . . .” Így nézi a fajkeveredés hasznát és a tót tájszólások keletkezését a német egyetemeken tanult tollforgató tót-evangelikus pap.

Már az eddigiek után méltán feltűnhetik, hogyan fért az a sok telepes a szűk határú Felföldön? Nem volt-e már túl népesedve a sovány föld? Megnyugtathatjuk az aggódókat. A cseh hercegek, fejedelmek illetőleg 1159 óta a császár jóvoltából lassacskán királyok, gyakori beütései gondoskodtak arról, hogy a Vág, Nyitra völgye, Pozsony vidéke stb. határ a maga idején kellő érvágást nyerjen. Okléveleik büszkélkedve említik, hány falut, várost égettek fel egy-egy expedíció alkalmával fajrokonai, a tótok, vagy csak az imént kivándorolt csehek kárára.

Egyébként a végtelen „fekete erdő” (fenyvesek) irtása új meg új területeket szabadított fel, amiben a tömérdek fát, szemet fogyasztó bányák is derekasán segédkeztek.

Figyelembe kell vennünk emellett a hegységek jelentékeny számú kóbor pásztor népét, amely uradalom, sőt országhatár nélkül éledegelt, kerülve az adózást, megtelepülést és a vele járó szolgálmányokat. Ezek a tót-ruthén nyelvű *valachok* utóbb is Morvaország határhegyeiben rekedtek és a mai *Mährisch-Walachei*-nak, a korábbi németiség által már némileg megművelt területét szállták meg.

Más hasonló népvándorlás volt a Tótság keleti részéből, ismeretlen körülmények közt. Ez a körülbelül a tatárjárás után kiszakadt tömeg, a mai *Mährisch-Slovaekai* népe, mely ugyancsak magával vitte s maiglan örzi régi hazája dülő és határneveinek egész complexumát. Ezzel épúgy rávall eredetére, mint a nálunk ismétlődő cseh-morva helyneveket ápoló falvak népe a magukéra.

Elenyésztek a kún, székely, besenyő telepek, Nyitra, Trencsén, Bars stb. területéről, noha túléltek a tatárjárás veszedelmét. Elenyésztek a határvédelem megszűntével, hogy helyet adjanak a nemes jövevényeknek, mert aki ideje korán el nem iakarodott, az erőszakos magyarosítás hullámai között, úgy

járt mint a Bars-Vezekény vidékén 1165—1284. élt keresztény kúnok. Elcsehesedett. Tessék összevetni a Monum. Strig. I. 96. és u. o. a 466. sz. oklevelet. Ezek a kúnok 119 év alatt a papok jóvoltából nyelvüket, ősi neveiket végleg elvesztették, már Vojszlav, Sztojszlav, Dobrina stb. névre hallgatnak.

E hosszas kerülő után közelebb érünk felvett tárgyunkhoz, ha még a papság, főleg az Anjou-korabeli papság szerepével megismerkedünk. Bővebben mint munkást és iparost, nevelt Csehország áldott földje papot. De mert exportra dolgozott, a quantumnak győznie kellett a minőség felett.³ Más célból összeállítottam Róbert Károly és Nagy Lajos korában itt elhelyezkedett udvari és egyházi méltóságokra jutott 73 cseh pap névsorát és szerepét, akik mellett eltörpül az ugyancsak szép számú világi adományosok jelentősége. Ez adja kulcsát a Zsigmond alatt még erősebbé lett cseh hatásnak. Milyen arányokban folyt itt a cseh papok beözönlése, mutatja Nagy Lajos és Károly császár pápai kérvényeinek hosszú sora. Így pl. 1346 egyetlen egy rotulusban 97 csavargó papot óhajt elhelyezni. Ebből 18 francia, a többi cseh. (Lásd Klicmann Monum. Vaticana Pragae 1903. p. 455.)

És ha az otthon maradt színe a cseh papságnak csak olyan volt, mint az exportárú, akkor megérttem Konrád mester és társai prédikációit, Hussz János fellángolását és szidalmait a papság ellen.

Mivel a csehek csökönyösen tartották megszerzett stálumaikat és szinte örökölték, érthető, hogy Hussz tanítását is ezek az utódok vették, terjesztették legegység Dunántúl és Erdélyben, ahol a csavargók legnagyobb része elhelyezkedett. Kevesebb jutott belőle a Felföldre, az aránylag szegény vidékre. A nyitrai káptalan és a kopott ecclesiák nem vonzották eléggé az Úr ígéinek önzetlen szolgálát. Erre csak később, Zsigmond idejében került a sor, jobb hiányában és talán nem is egészen céltudatlanul, mert Pozsony elzálogosítása (1385—89) a morváknek, előjátéka az eseményeknek. Hiszen Nápolyi László mozgalma idején, a Felföld „pacifikálása” valóban a zobori cseh apát és papjai kezében futott össze. Pártján van Smylo

³ A cseh kóbor papok (sacerdotes vagi) ellen már VIII. János pápa (873.) tiltakozik Mutimir herceghez írt levelében, de sikertelenül. Utána Guidó kardinális (1146) nagyon szomorú képet ad erről. (L. Friedrich Cod. dipl. Pragae 1904 Fasc. I. p. 12. 137. 154.)

a pozsonyi, Bohus-Zeliza csejtei cseh várnagy és a lengyel vérfű Péter nyitrai püspök cseh népe. Mivel ezek fővezére akkor Stibor volt, nem szabad rossz néven vennünk, hogy később a husszita harcok idején fia is félsikerek, vagy kudarcok, de állandó árulások közben harcolt a csehek ellen. Erről mindenki beszélt, de az árulás forrását senki sem kereste. Azon sem ütközött meg senki, hogy Stibor királyi engedelemmel 1427 őszén „hithű” cseheket telepít (Fejér Cod. dipl. X/6. 871.), 1428 telén itt van az első nagyobb cseh betörés és Szokolcánál éppen Stibort verik meg . . . Csak hájszálon múltott, hogy ugyanakkor Pozsony a „hithű” telepések segítségével husszita kézre nem jutott, úgy mint Trencsén, Nagyszombat, Likava stb. erősségek, ahol véletlenül szintén egy-egy menekült nyitja meg a kaput. Ne keressünk azért kapcsolatot Hunyadi losonci veresége és a jelen volt hithű csehek között, ez is csak a sors játéka volt, akár csak a győri eset . . .

Ezek további részletezésébe most nem bocsátkozom, csak azt emelem ki, hogy Stibor kolonizálása sikerült, még a bányavárosokba is jutott cseh telepes. (Historica de fatis eccl. evang. Neosol. Jeszenák lvtár kéziratai Collectanea religion. Tom. III. p. 266.) naivul elmondja „*Sigismundi regis tempore hic concurrentibus Moravis et Bohemis*” — cseh egyház létesült, mely a reformatio elején az üldözések elől menekülő és száműzött csehekkel bővülve elfoglalta a Szt. Erzsébet-kórház templomát és cseh-tót egyházat létesített. Az első evang. pap az alig 100 év előtti eseményekről hű képet adott.

Szólnunk kellene a husszita harcokról, és az utána következő utraquista, majd zsebrák korról, e három, lényegileg külön phasisról, melyek a Felföld számára annyiban is fontosak, mert újabb cseheket, bár nem települést hoztak. Erre vonatkozólag külön álláspontunkat már kifejtettük 1912-ben,⁴ azon nincs okunk változtatni.⁵

⁴ Szerény és Ernyey: A Majthényiak és a Felvidék. Bp. 1912. p. 172—213.

⁵ Nem foglalkoznánk újra e kérdéssel, ha az új hódítók nem firtatnák annyira e szégyenletes, de szerintük daliás korszakot, ha nem keresnék a cseh kulturhatás nyomait. Bartolomeides tanítása a gömör-kishonti csehekről és emlékeikről lomtárba való ábrándozás, alapja nincs, (V. ö. Tóth Szabó Pál: A cseh husszita mozgalmak. Bp. 1917. 332.), ezt még a tót irodalom is elvetette. Szóval, ahol a Felvidéken cseh nyomokra akadunk, az mind a husszitizmus előtti időkből, vagy a reformatio első

A husszítizmus nyomát tehát nem találjuk sehol, ellenben a husszita harcok positivuma az, hogy kiirtotta a vágmenti régi magyar-német elem utolsó emlékeit: Trencsén, Illava (Léva), Zsolna, Szt. Márton stb. városok német jellege, a sok német soltésztság eltűnt. Helyükbe jött a régi cseh és tót iparos elem; a falu népe tódult az üres városokba. Mivel hasonló kiegyenlítő-dés folyt a vérevesztett Csehországban is, megszűnt a külső nyomás, vele egyidőre a cseh bevándorlás is. Az említett városok jegyzőkönyvei és céhélete világosan mutatja ezt a szüine-

éveiből való, mert Ziska és a táboriták, de a zsebrák hadak is, csak gyűlöletessé tették itt a cseh nevet. Valami nemzeti, vagy vallási elemet keresni e rabló hordákban, igazán meddő fáradság, azért e harcok végső szakaszától és Giskra korától még a cseh jelleget is meg kell tagadnunk. A mindenütt jelen volt zsoldosok harcolnak itt, köztük a csehek. Miután Albertet el és kiverték országukból, most csecsemő fiát vádik a magyar trónon. A csehek, akik ellen a pápa csak az imént keresztet hadat hirdetett, most maguk csapnak fel keresztes lovagokul a magyarok ellen, nehogy kár essék a törökben. Erre vállalkozik a jobb környezetet érdemelt tehetséges hadvezér, Giskra. Mellette lengyel, orosz, litván, német, még magyar is kellő számban ontja vérét parancsszóra, bár valami ideális cél vagy eszme egyiket sem hevíti. Harcol, mert fizetséget ígérnek érte, de még a magyar sem tudja, hogy itt valójában az idétlen legitimizmus küzd az ország érdekei ellen. Ebben a harcban lesz Hunyadi hűtlen lázadóvá, Giskra és népe pedig „fidelissimus noster“-ré.

Annak idején Zsigmond és Albert szolgálatában Hunyadi és Szentmiklósi Pongrác alatt tanulta a fegyverfogást, most Erzsébet királyné szolgálja levén, mestere ellen fordul. Vele van az ország primása Dénes, vele Széchi Tamás, idb. Perényi János, Garai László stb. Habsburgpárti urak, az alsó és felső bányavárosok német polgársága, vele mindazok, akiknek a veszély pillanatában is fontosabb az alkotmányosdi az ország fennmaradásánál. Ezeknek köszönhetette a török sikereit, a várnai győzelmet, stb. hódítást. Várna után megszűnt az ürügy idegen zsoldosokat hizlalni itt az ország testén, de az osztrák politika nem engedett, Giskra és a többi kapitány itt maradt, ellenőrizni Hunyadit. Teltek az évek, V. László már trónra lépett, a kapitányok hívatalt, jelentősége is megszűnt, de még itt vannak mind, várják az elmaradt zsoldot és fosztogatnak, mint előbb. Talán elég elmondanom a „hódító hadak“ cseh nemzeti érzületének megértésére, hogy 1454 Csütörtökhelyen Giskrát saját „testvérei“ ostromolják és Perényi magyar hada menti fel. Két év múlva pedig: Brcal, Bartos, Talafuz, volt „kapitányait“ maga Giskra veri meg. Mátyás trónraléptével volt gazdája, Frigyes parancsára előbb dacoit ugyan, hiszen szolgálatában még Albert herceg ellen is harcolt, de amint meghódolt és hűséget esküdött Mátyásnak, szavát állotta becsülettel. 1467 az oláh és török, 1468 pedig volt fegyvertársa, Podiebrad cseh király ellen harcolt. Mint igazi zsoldos, többre tartotta szavát a vér és eredet jogánál.

tet, az új polgárok, mesterek, mind a vidék népéből valók, idegen nincs közte. Ez annál tanulságosabb, mert a kialakuló nagybirtokos nemességet akkor kezdi csalogatni a bécsi udvar fénye, vele kezdődik az idegenből való házasodás. Az Erzsébet királyné udvarában szívesen látott csehek élnek is az alkalommal, divatba jött a cseh rokonság, akárcsak Mária Terézia idejében. Később a kis király udvarlására járt magyar urak folytatják ezt az előkelő udvari nexust biztosító szokást. Így jutott Giskra is 3 magyar neje révén előkelő magyar rokon-

És ez a Giskra ma ismét ideál, nemzeti hős, hódító és jogforrás. Mintha bizony sikereit és terjeszkedését csak személyes eredményeinek köszönné. Faját, nemzetét, mint láttuk, rég megtagadta, és ha magyar pártfeleinek egyike befogadta a királyi kapitányt és népét várába, vagy támogatta harcait, az sem a csehet, sem a kapitányt, hanem a kis király érdekeit akarta szolgálni. Tovább mint 28 évig tartott ez a „kulturhatás“ a Felvidéken, lett is megfelelő eredménye, Kosztolány és N.-Szombatostroma mutatja. Tanúbizonyságot tett a nép, mennyire szereti idült vendégeit. Ott van Sáros, Abauj, Zemplén, Szepes, tehát az u. n. keleti tót nyelvjárás vidéke, ahol Giskra főispán és kapitányképen működött népével együtt. Vajon mi beszél róluk? Egy-egy falu helye, templom vagy kastély püsztlülő romja, amit feldúltak, de általuk emelt templom, vár, vagy más középület még a mai napig sem akadt. Pedig az új tudomány be nagyon keresi! A nép nyelvében, hagyományaiiban, vagy mondáiban a „sárosi főispán“ és daliáinak (?) emléke épen itt nem maradt, legalább a lengyel idiomára hajló tótságban nem volt, de reménylik ezentúl lesz.

Ép oly furcsán vagyunk a sokat hánytorgatott „cseh hittelt“. Hol van terjedésének nyoma? Tudjuk, Zsigmond eleinte nem vette komolyan a cseh eretnekséget, hiszen Jeromost Budára hozatta és meghallgatta Viclejius dicséretét. Később, a konstanci zsinat után, mikor a „hussziták“ fegyveres ellenfélként kezdtek szerepelni, jórészt már elhagyták Husz tanítását és szektákra oszolva, egységes hitvallást sohasem adtak. Az árvák rég nem vallották Ziska komoly erkölceit, pedig reá esküdtek. A bomlott táboríták szélsőséges, de megalkuvó radikalizmusa, sem Husz, sem Berengár tanításával nem egyezett. Ezen belül, ahány vezér, annyi fractio, minden egység híján. A mérsékelt kelyheseket pl. mindnyájan „rómaiaknak“ nevezték. Közösen gyűlöltek egymást, még kalandjaik közben is veszekedtek. Különben egyik párt sem hirdette, hogy térítés okáért fog fegyvert. Nekik rabolniuk kellett, mert feldult országuk nem táplálhatta őket. Az örületnek a lipani testvérharc vetett véget (1434). Egy év múlva pedig a compactatum egyházilag is liquidálta a harcok egyetlen eredményét: a kehely használatát. Ha szükség lett volna itt a kiengesztelőedésre, a zsinat és az 1435. sz. fejevári országgyűlés határozatát, vagy compactatum szövegét kihirdetik nálunk is, de ez elmaradt.

Az eretnekséget nyomozó pápai inquisitor nem a Felföldön jár, hanem a cseh hatástól mentes Dunántúlon és Erdélyben. Giskra népe,

ságba. Bár az úri divatnak akkor még nem sok követője akadt a közrendben, mégis a később oly nagyarányú elfajzás, szakítás a közrenddel és a polgársággal, differenciálódás a főrendek felé, így indul meg. Tehát az egyik rétegben elkülönülés és endogamia, a másikkban tágas szabadosság folyik jeléül annak, hogy ennek a két társadalomnak közös eszméi már nincsenek.

A kor második szakaszában, Mátyás uralkodásának vége felé és Dobzse László korában, új phasis következik. Mikor a humanizmus uralma új nemzetközi kapcsolatokat teremt, és a dunai tudós társaság, Mátyás ízlése szerint,⁶ épen a cseh barátságot ápolja, ugyanakkor az újraéledt német bányavárosok reactionisan elzárják a további beözönlés útját. Védni kezdik német jellegüket, külső ember, főleg cseh, tót, nem is szólván magyar, többé sem a céhben, sem a polgárok sorában nem kap helyet. A bentlevő „idegenek” jogait is megszorítják: tanácsbeli, bányabirtokos, háztulajdonos az ilyen többé nem lehet. Pl. Vil-

feltéve, hogy voltak papjai, szintén csak a kehelyre szorítkozhatott, hiszen a husszitizmus bukása után csak 6 évre szerveződött, tehát husszita nem is lehetett. Az önmagában csalódott husszitizmus ezután csak mint titkos felekezet élhetett tovább az árvák és táboríták utódaiban az utraquisták között, de megértésre akkor sem talált. A reformkereső Jednota bratrská 1465 végleg szakított az erdélyi és moldvai csehek révén a keleti egyházhoz húzó, de a Valdensiek sacramentalismusával is kacérkodó, állítólagos husszitákkal, ami annál valóbszínű, mert Eliás püspöknek Moldvába szakadt hivei (1439), tehát az u. n. „magyar hussziták” valójában szintén valdensiek és nem hussziták voltak. Orosházi Horváth A. és Markovics Gábor: *Rubus ardens* cz. 1708—1768 kézirata Pilarik, Coccejus és Tholnai István adataira hivatkozva, már tiltakozott a magyar husszitizmus ferde vádjá ellen. Különböen igaz, hogy 1465 után a Morvaországban talált pseudo-hussziták, a valdensiek utódai Erdélyben, részben a Felföldön is: volt hitrokonaikkal együtt Mátyás rendelkezéire kénytelenek voltak Moldvába távozni. Száműzetésük azonban csak 2 évig tartott, mert odakint megtértek és hazajöttek. A cseh barátság véget ért.

Ez a determinálás pontosan egyezik a Jednota történetére vonatkozó újabb kutatásokkal. Szóval a cseh források kétségbevonják a moldvai hussziták husszita voltát, az egyetlen látható eredményt, amire hivatkozni szoktunk. A korábbi XVII—XVIII. egyh. történetírók is tagadták ezt a moldvai husszitizmust, amire különben csak a ferencesek ismeretes 1461 vádirata, illetőleg Johannes de Turrecremata vizsgálata utal. A fatrosi bibliát (Apor—Jászay codex) hivatalosan mégis husszitanak mondják!

⁶ Ismeretes, hogy Mátyás király mestere volt a cseh nyelvnek, és a csehekkel szoros barátságot tartott. Ezek egyike, Boskovic, eszköze lett a Bécs ostrománál történt árulásnak.

helmovics cseh fakereskedő csak Mátyás kegyelméből tarthatta meg piaci házáat Körmöcön, de minden regale-jog nélkül. Selmezbánya kizárja cseh vargáját a tanácsból stb. Ez annál felülnöbb, mert urainknál a sok cseh „menyemasszony“ kíséretében rendszerint egy-egy cseh pap is került, aki elébb-utóbb a dominium valamelyik jobb plébániáját boldogította, egyengetve az otthon maradt atyafiság útját. Mindamellett ez a reactio, az idegenek üldözése, egyre jobban erősödik, még akkor is, mikor már itt kopogtat a testvéri szeretetet és az anyanyelv jogát hirdető új evangelium. Ennek végzetes hibája azonban az, hogy hirdette ugyan a szentírás olvasását, de szentírást, zsoltárt, imakönyvet a tót nép kezébe még maiglan sem adott. A tiszta igére vágyó tehát ott vette, ahol hozzáért, elfogadta még a cseh papok kezéből is s így vele bevette a cseh nyelvet. Így fészkelte be magát, a ma különben elavult *biblicstyina*, a cseh biblia nyelve, az evang. tótság érinthetetlen templomi nyelvéül. Enélkül, bármennyire előkészítették is a talajt, az eddig vázolt események, a cseh nyelv nem vert volna itt gyökeret. *Szóval nem a cseh kultúra, még kevésbbé a feygyver, hanem a biblia⁷ hozta be a cseh elemet a tót nyelvbe.*

Mert az egészséges tót gyomor, bármi sűrűn adogatták is neki a kelletlen, vastag ételt, bevette és lassan bár, de megemésztette a cseh elemet is. Sőt a nyelvvel is megbirkózott. Talán dialektus formában mégis kiütközött hatása, mert a tótság komolyabb rétege megérezte az lge köntösében, a könyvekkel jelentkező új veszedelmet. Tudta, ezt a rohamot ki nem állja, s ha öntudatlanul, mint a kor áramlatát befogadta az új vallást, a cseh papot és a vele járó nyelvet, de már az irodalmat bevenni nem akarta. Pedig ekkor már kívülről is erőltették a cseh-tót testvériséget, noha csak burkoltan. Elég hivatkoznunk a tót fiú, nádaséri Benedicti Lőrinc, a hanyatló prágai egyetem tanárának kifakadására a tótság ellen. Cseh grammatikáját (1603) tót párhuzamokkal fűszerezi és előszavában ezt

⁷ A cseh szentírás itt számba vehető 1529, 1537, 1556, 1570 évi részleges kiadások után teljesen 1578. Žerotin János költségén Ó-Prágában jelent meg. Más kiadások: Kis-Prága 1549, Nürnberg 1579, 1593. Legfontosabb az 1564—68. a cseh testvérek hat kötetes mintaszerű fordítása, mely 1579, 1581—93. 1613 is megjelent. A felvidéki úri családoknál legtöbbször a nürnbergi és az utóbbi, u. n. *Krdlická bible* kiadásai többszörösen találhatók a prágai Melantrichus kiadás mellett.

írja: „*Praecipue mei gentiles Slavi videntur cohortandi, si non tantum non legant bohemicos libros, sed ne in suis bibliothecis ullum habeant, gloriosum id sibi ducant*”. (Főleg az én tót testvéreimet kell megrónom, mert nemcsak hogy nem olvassák a cseh könyveket, de még dicsőségüknek tartják, hogy ilyenek könyvtáraikba nem jutnak“.) A csábító kísérletek folytatódtak, de az ellenállás sem szűnt meg. Sinapius Dániel radványi pap még 1678 (Neoforum latinoslav.) élesen kikel a kísértők ellen, akik anyagi haszon kedvéért anyanyelvüket megtagadják és idegen nyelvet akarnak művelni. És ha a vezető magyar társadalom akkor támogatja ezt a reactiót és módot nyújt, ha már a saját nyelvével nem gondol, legalább tót zsoltárok, tót szentírás kiadására, a mótely nem jutott volna tovább. Ehelyett azt találjuk, hogy azok a magyar dynasták, akiken Ziska és Giskra dűlása nem fogott, most a cseh bibliák első rohamára hódolnak. A cseh könyvpiac hálás közönséget lelt bennök. Lassan már nemcsak a *Postillák* és a „*Szettek hegedűje*”, hanem a profán irodalom is olvasókat talált köztük. Benedicti panasza nem a magyar urakra, csak a tótokra vonatkozik, hiszen az a bomlott társaság hova-tovább saját nyelve mellőzésével csehül írt és beszélt!

Ha majd egy új Deák Farkas kerül és összeszedi a „Magyar hölgyek cseh leveleit” legalább akkora, ha nem nagyobb kötetet mutat fel a XVI. sz.-ból és a XVII. sz. elejéről. Szomorú dolog, de be kell vallanunk, hogy ez lett az úri osztály diplomáciai nyelve. A városi német polgárság latinul, magyarul keveset tudott, ha valami fontos mondanivalója volt a szomszéd uraknak, így, e szent nyelven, írta leveleit. Ezt megértette mind a kettő és nem történt velük az, ami Poltári Sós János a későbbi honti alispánnal (1585), hogy németül (!) szép, olvashatóan írt levelére Körmöc tanácsa erős mentegetőzés és bocsánatkérés mellett azt feleli, írjon inkább magyarul vagy csehül, mert ezt a németet nem értik! Sós uram egyike volt annak a ritka magyarnak, aki evangélikus létére nem tudott csehül. A többi? Sajnos, be kell vallanunk, hogy Bél M. jegyzéke a cseh irodalom *fautorairól* nem teljes, a lajstrom nagyobb. Nem az a szomorú, hogy a jó urak csehül is tudtak, inkább az, hogy német, latin, magyar tudásuk aránytalanul gyengébb a csehnél. Erre nézve csak néhány példát a körmöci levéltárból.

Aki összeveti 1565 Zsámbokréthy György (Thurzó Szaniszló praefectusa) és neje Füssy Klára, 1570 az ifjabb Krencsi Füssy Klára, 1577 Nagy Lucsei Dóczy Imre, 1586 Kosztolányi Ádám, 1585 Mérey Anna Justh Andrásné, 1589 Szeghy Miklós surányi praefectus, 1589 Plathy Mihályné Andaházy Felicia, 1577 Regeőczy Huszár István cseh leveleit; vagy 1589 Pénzes Péter és Bolvárdy Miklós cseh vallomását (Letopis Matice Slov. VI. 110.), 1571 Máday György Garamszentbenedeken a prépost és Monoszlai Miklós pap, valamint Garai Márton praefectus előtt tett cseh nyelvű vallomását, ezek magyar leveleivel, be kell látnia, hogy a levélírók gyermekei a magyart már nem mondhatták anyanyelvüknek. Ha Pázmány eljövetele még késik, már csak a katolicizmust menti meg, de nem a felföldi magyarságot!

És a bűnlajstrom még így sem teljes. Szólnunk kellene azokról a „magyarokról“, akik cseh zsoltárok, énekek költésén izzadtak és ezek jogán bevonultak a cseh irodalom Pantheonjába. Külön szólhatnánk a bilinguisekről (Rimay, Beniczky stb.), akik cseh és magyar verselményekkel örökítették meg nevüket, de egyet sem találunk a magyar társadalomban, aki tótul írt volna. Ez volt a cseh-magyar egyházak gyászos öröksége.

Jóindulatú lelkek, érezvén e múltnak tövisét, az ilyen zöngeményeket ma szlávnak, értsd tótnak akarják mondani. De hasztalan fáradnak, itt a transmutatio nem sikerül, cseh marad ez minden erőlködés dacára.

Talán illetékes és elfogulatlan tanúra hivatkozom, ha a gyászos emlékü Hurban szavait idézem (Slov. Pohľady 1851. 29. l.) „minden egyházi és vallásos könyvünk csehül íródott“.

Ám értsük meg, ha Thurzó, Illésházy, Zay stb. hitük hivatalos nyelvét kiviszik a közéletbe, még hivatalos írásaikat is így intézik, de már különös, hogy a német, olasz egyetemekről hazajött két Szunyogh testvér nyomban csehül kezd predikálni. Itt már a Podmaniczky rokonság útján jött cseh hatásra kell gondolnunk.

Viszont talán a komikummal határos, ha a Felföldön csak vendégül járó Dersffi, Bánffi, Nádasdi stb. birtokosok udvarában cseh papokat találunk, noha az urak ismételten hangoztatják, hogy nem értik az idiómát. Pedig ebben a paradoxonban, mint alább látjuk, van valami logika.

Azt mondhatná valaki, ez a tótság baja, a biblia hiánya, hiszen a református magyarság nem volt ráutalva a cseh szövegű szentíráásra, ott van az Erdösi-féle 1541—74 Ujszövetség és a Károli-féle teljes biblia (1589). Aki így gondolkozik, nem ismeri a XVI. sz. szellemét és Bezának (különben Zwittingerből ismert) támadását e fordítások ellen.

„*Et hic culpa non carent Lutherani, qui vel propter detestandam negligentiam, vel propter sordidam avaritiam ac tenacitatem posteriorum non possunt esse tanti, ut Biblia genti suae Hungaricae procurent . . . coguntur tali inde facto Bibliis anti-Kalvinianis dogmatibus turpificatis et heterodoxe interpolatis . . .* És ez még csak elméleti kifogás a magyar biblia ellen, van ennél súlyosabb is.

Mindenek előtt az első, Erdösi-féle biblia úgy felszívódott már útközben, hogy Dunántúlról a Felvidékre sohasem jutott. Itt különben is maga a szerző, de a műve is alig boldogult volna, istentagadónak, sőt mi több katolikusként tartották a szegény nagy Erasmistát, akit a sors úgy elsodort, hogy a magyar gramatika szerzője, mint cseh zsoldáríró halt meg Csehországban *Popiel* szolgálatában. De ha fel is került volna egy Erdösi, vagy a különben is későn jött Károli-féle biblia, azt igaz hitű evangélikus lelkiüdvének veszélyeztetése nélkül nem olvashatta. A predikátor épúgy elkobozta az ilyen mérges gyümölcsöt, akár a jezsuita. Hiszen a lelkiismereti szabadság, vagy az írás értelmezése akkor is ép oly üdvös korlátok közé volt szorítva, akárcsak az ige megtisztulása előtti években. Különben ismeretes, hogy már az 1580. körmöci zsinat kimondta a zwingliánusok és calvinisták condemnatioját, a híres Stöckel Lénárt pedig *Apologia contra barbarorum blasphemias, idest Zwinglianistos Hungaros . . .* írásával felelt a közeledésre. A helyzet annyira elmérgeződött a reformált hívek között, hogy pl. Bornemissza Péternek is nyílt Luther-féle hitvallást kellett tennie (1587).⁸ Tehát ez a kulcsa Nádasdi és Bánffi különködésének.

De térjünk vissza a mi tótjainkhoz. Az új ige terjedésének első éveiben úgy látszott, mintha a megtérés lerontaná a városokban dúló ellentéteket, vagy lebírná a német szeparatizmust. 1532-ben Besztercebánya bírája Schneider hozza az első

⁸ V. ö. *Commentatio de superintendentibus. Collectanea religionaria* III. p. 245. Jeszenák levéltár.

slavicus concionator Joannes Biber személyében. (Ipolyi Schematism. histor. p. 141.) Ezzel együtt a „*vagus praedicans Andreas e Moravia*” nyilvános disputát tart itt, az ugyancsak honos csehék kedvéért. Utána *Josephus slavicus concionator*, majd 1539 Barthol Francik *Silesita* cseh, 1561 Jacob. Placko *concionator slavorum* jelentkeznek a kiváltságaira féltékeny városban. A neveket olvasva feltűnik, milyen pontosan különböztetik meg a prédikátor nyelvét. De azért az 1580 körmöci szervezkedés alkalmával: Michael Senensis újbányai német, édes bátyja Johannes pedig selmecebányai tót pap; ugyanakkor Georgius Liskovenssis besztecebányai német pap, Georgius Grünfelder Vartenburgensis pedig körmöci tót papként szerepel. Ezekén kívül nincs is több tót egyház az alsó bányavárosok területén. (Collect. religion. Tom. I. 2. p.)

Annál jobban lendültek fel a tót egyházak kint a felső bányavárosok területén, jobban, mint bent a városokban, amíg silezita és cseh papok vezetése alá nem kerültek. Itt a fanatizmus a Rómára emlékeztető latin nyelv ellen fordult, ami tudománybeli hanyatlásra vezetett. Felismerte ezt a bajt a népnyelv műveléseért annyira rajongó Stöckel és kénytelen újra teret engedni a latin tudománynak, de akkor a színvonal már annyira hanyatlott, hogy a Hernádmenti papok már az 1549—74. évi latinul írt hitvallást sem értették meg. 1583-ban Stephanus Trebnicensis Silesius kénytelen ezt paptársai kedvéért cseh nyelvre fordítani, mert bevezető verse szerint már nem tudnak latinul beszélni és ezt a régi szöveget nem használhatják. (Matricula Superioris fluvii Hornat.)

Ezek a papok a kisebb parochiákból valók és nyilván nem jártak egyetemre, azért a régi cseh gyáripar, a papképzés, most úgy fellendült a kereslet és fizetség szerint, hogy már a német vidéket is ellepték. Az ilyen „domidoctus” papokkal találkozunk Trencsén területén is.

Forrásunk Kalinka Joachim superintendens (1649) specialis visitatiojának, sajnos csak 25 községre terjedő, de művelődéstörténeti szempontból rendkívül becses jegyzőkönyve. (Collectan. ad histor. eccles. Hungariae Tom. I. Báró Jeszenák ltárban.) Megállapítja, ahol lehet, az egyházközség keletkezését, papjai sorát és azok emlékét. Lássunk ebből némi mutatványt:

Szoblahó első papja Lukács, cseh, de „még minster korában is pápista módra pecsétet rakott hívei homlokára, azaz

bérmált“. Működése korát a jegyzőkönyv nem tudja, kb. 1540 tájt lehetett. Utóda György, született cseh, irtotta végleg a „pápistaság metelyét“. Ezt 1591 cseh Jakab váltotta fel. Kalinka itt 1606-ig még 5 cseh papot említ.

Turna, Szelec és *Birócz* közös papját Jánost (morva származású) necromanta üzelmei⁹ miatt bocsátották el.

A 3-dik Petrus Pragensis 1570 Beckóra került. A községnek 1601 már 7. papja van Paulus Moravus személyében.

Beckó parochiája rendszerint az új helyi prépostsággal egyesítve, a legkapósabb javadalom. Georgius Conradi után megosztották (1561). Utóda a fent említett Prágai Péter, majd Prokopovsky Brunó a Bánffyok cseh diákja (úgy látszik 1570 után jött) és több mint 20 évi működés után, mert parodizálta az úrnapi körmenetet, a luther. Nádasdy kiverette (1591). Ugyanakkor katholizál a patronus Bánffy-család egyik ága.

Kochanóc: Első papja: Trnka apostata cseh, utóda Márton morva. Michonides a 3. pap cseht ismerősét, Zubersky György cseht fogadta kollegának, de a jövedelem megosztása olyan botrányba fulladt, hogy a község mind a kettőt kitette.

Drietoma: Trencsén első evang. egyháza, mert cseh papja Pál, 1534 apostatál. Utána még Lőrinc és Vencel csehek.

Tanulságos eset, mert Pál hitehagyása még Podmaniczky püspök halála és a laikus Thurzó Ferenc székfoglalása idejére esik. Különben a falu püspöki birtok, temploma 1525 épült, ennél fogva Podmaniczky maga is cseh papot alkalmazott.

Puchó és Lucska: Két első papja morva születésű apostata. A másodiknak Telekessy elől menekülnie kellett Morvába, vissza sem tért többé.

Nemsova: Első papja, János apostata, cseh, mint öngyilkos halt meg, ezért paptársai a temetést és temetőt megtagadták tőle. Cselédsége a határban földelte el. Közvetlen utóda Thomas Willingensis „bohemus“. Ezt Mathias Klatkoviensis váltja fel. A 4. Pál „kismargi“ melléknévvel magyarnak látszik, pedig azonos a Szoblahón említett Moravus-sal. Innen Ung. Brodra vitték papul. Az 5. hodonini (Göding) sánta Tamás és a 6. Chmelák Mihály ugyancsak morvák.

⁹ A varázslat gyakori: 1607—1615. *Gelen*, lukai pap ellen a contubernium tart vizsgálatot. 1625 u. o. Urbanovics a drietomai cseh pap özvegye, 1637 Stephanides exulans pap ellen hasonló okból.

Kocskóc: Jakab pap „még a régi módon szentelt sonkát, kalácsot és füveket“. Utóda 1577 táján Hlosticius, aki 14 év alatt eltékozolván a parochia és a templom minden javát, eltűnt a faluból. Ezt 1591 *Haynusek* Gáspár morva váltotta fel. Emlékezetessé tette nevét „*ob inpuentiam, quam in convivio baptismali commisit in praesentia honestarum matronarum, sic eiecutus est*“ . . .

Korképnek talán elég ennyi, milyen volt az egyházi csendélet a békés falvakon, távol a nagyuraktól és azok közelében. Milyen volt ez a városban?

1610-ben a pozsonyi evang. egyház egyik papja német, a másik cseh-magyar volt. (Collect. ad hist. Tom. I. p. 21.) Horeczky halálával a tanács Kürthy István szeredi papot, a *dunáninnyi* inspectort kéri, küldjön jó theologust, aki mindkét nyelven, magyarul és csehül jól beszél. És kiderül, hogy ilyen alig akad az egész kerületben. Kürthy szerint Duchon Florián a bazini, vagy Csáktornyai Péter a cséklésvi pap lehetne erre alkalmas. Többet nem tud.

A pozsonyiak azután megalkusznak a helyzettel és Marius M. személyében 1612 tót-magyar papot választanak. Ezt Sági István váltja fel 1622, utána Iványi és 1630 Zuchay Gábor. következik. Ez az állapot eltart egészen 1656-ig, amikor ismét Mag. Christoph. Bohemus lesz pappá, majd 1661 Abrahamides Dániel ismét Ecclesiae Hung. et Bohemicae Ministerének vallja magát. Micsoda szerzet volt ez a cseh-magyar egyház? A Neusatzban elhalt Pilarik Istvánt (1674) szintén a cseh-magyar egyház száműzött papjának mondja sírírata.

Megértjük a pozsonyi helyzetet, ha visszagondolunk Zsigmond említett zálogügyére. Ez cseh-morva elemet iktatott a polgárság soraiiba, amely bár önállóságához, szerephez nem jutott, de nem is olvadt bele. Opportunitásból hallgatott, de egyházat alapított, ahol, úgy látszik, utraquista módon áldozott. A kompaktáta 1435-ik évi kihirdetése és a cseh-magyar egyház elismerése akkor ugyan elmaradt, de a szervezet, titokban valahogy megélt, hogy alkalomadtán új életre keljen. Tudjuk, a huszita utódok csak részben hódoltak Luther tanításának, a „*Jednota*“ akkor is megtartotta önállóságát, de a reformáció által felélesztett kehelyhasználat kapóra jött a pozsonyiaknak. Miképen kapcsolódtak a Ferdinánd-féle békítő tárgyalásokba, nem tudjuk, de bizonyos, hogy mikor a tridenti zsinat alkalmá-

val a pápa elismerte a kehely jogát (1564 április 16.), II. Miksának erről szóló decretumát a pozsonyiak külön kapták meg (június 14.) és nyomban szeptember 2-án, illetőleg október 13-án bemutatták Oláh Miklósnak Esztergomban kihirdetés végett. (Collectanea Religinonaria III/27. Pagina 288. Jeszenák levéltár.) Hogy e bullát másutt is kihirdették volna, nem találom. (V. ö. Péterfi C. Sacra Concilia II. 156. Posonii 1742). Különben bizonyos, hogy ez a késői engedmény sem a protestánsokat, sem a cseh Jednotát nem elégítette ki. A pozsonyi cseh egyház csakhamar Bohuslav—Apterix bibliájával a Jednota felé hajolt és bár utóbb megbékült a protestánsokkal, ezt végleg megtartotta. Hasonló egyházak nyomai a cseh források szerint hazánkban 1596 táján már a luth. superintendensek alatt is jelentkeznek, főleg azonban 1621 és még inkább Comenius kora óta, amikor külön cseh-magyar egyházak is létesülnek: és az „Uherští Bratři“ élénk politikai tevékenységet fejtenek ki.¹⁰

Azok kedvéért, kik a *bohemus*-t még ezek után is mindenáron egynek akarják venni a *slavus*, *slavonicus*-sal, utalok az 1622 évi ápr. 26. Felső Szeliben tartott zsinatra, ahol ezt olvassuk:

Deinde ordinis boni amore D. superintendens accensus, consuetudineque Ecclesiarum Germanicarum et Slavonicarum laudibus persuasus cum dominis senioribus concluserat . . . Quia pia antiquitas in funeribus usum crucis introduxit, quem morem et Bohemicae confessioni addictae Ecclesiae observant . . . haec consuetudo et in Ecclesiis Hungaricis observetur. (Jeszenák ltár kézirata: Sylloge monument. Tom. I. p. 47.) Tehát a *bohemus* nem synonymája *slavonicus*nak, hiszen Werbőczy pars. III. t. 25. is így írja körül: „alii jobbagiones sunt Hungari, alii Saxones et Germani, alii vero Bohemi et Slavi“. Ahol különbséget tudtak a szász és német között, megkülönböztették a csehet is a tóttól.

¹⁰ A pozsonyi cseh-magyar egyházra nézve idézhetjük Matolay fent idézett műve (p. 78.) részletét. Pozsony lakosairól szólván, kiemeli, hogy a többség német, mellette „Hungari, Slavi, Bohemi et alii, qui uti singuli vernacula sua lingua loqui amant, ita non potest non misceri sermonis genus. Propterea Slavi accedunt ad Bohemorum linguam, quorum heic multos videas. Diversa Lutheranorum ratio, nam Germanis pastores tres permittuntur, unus vero Bohemis, qui simul et Hungaris ministrat...“

A besztercebányai tanács szervezete (1608) erről így nyilatkozik: . . . *absque respectu Nationum ac Religionum discrimine Iudices primarii et Senatores eligantur ac aliae dignitates Hungaris et Germanis ac Bohemis seu Slavis mixtum et alternitum tribuantur* . . . ami itt helyénvaló megkülönböztetés, mert, mint láttuk, a tótok mellett valóságos csehek is voltak a városban. Így erősítette meg szervezetüket Thurzó nádor (1612), de a templom jog szerint a tótoké, az egyre fogyatkozó csehek csak vendégek. (Collect. religion, I. 13. 47.)

Újra felmerül ez a kérdés 1655 jan. 19. a „Kostál slovensky“ kérdése, mikor a templomot javítták. „*Slovenska Natia zawrela medzy sebuw kostál Slowensky budovati a ten, rozssjriti* . . .“ Erre a beadványra a város német tanácsa ugyan-csak tótul felel: „*Wssecek Nemecky Gmán Panom Slowakom, cum solemnissima protestatione dopusty aby Pani Slovensky farary 2 hodiny Služby Boske wykonawali*“. Itt már a 40 év alatt elenyészett csehekről szó sem esik, ellenben ugyanakkor egyesült magyar-tót hitközség merül fel. (Gmenem Natii Uherskeg a Slovenskeg tohoto widieku stb. Ibid. Collectanea Relig. Tom. I. 13. p. 184/92.)

Ezekből a kicsinyes súrlódásokból utóbb (1681) valóságos nemzetiségi kérdés lett Besztercebányán, mikor a mindkét felekezeten levő tót-magyar elem tiltakozik a kisebbségben levő németség ellen. „*instat Natio Hungarica et Slavonica utriusque religionis* (Ibid. 142) és így érvei jogai mellett „*Quicunque Slavorum et Bohemorum aut Croatorum in Hungarum nobilem per gratiam Regiam receptus et per Regnicolas in Coetum Nobilium acceptus, pro vero Hungaro reputetur* . . .“ Ez eléggé érthetően fejezi ki a régi tótság álláspontját nemcsak a nyelv, hanem az újabban sokat feszegetett „*Šlachta*“ kérdésében is.

Maga a város, mint kegyúr szintén tudta, kinek épít templomot, azért 1687-ben az új ciboriumot így dedikálja: „*Die Stadt Neusohl der Vendischen Nation*“. (Ipolyi: Schematismus: Historicus 1886 p. 132.,¹¹

¹¹ Miképen értelmezték akkor a nemzetiségi reciprocitást, mutatja a korponai pör 1609—1614 (Slovenske Pohľady 1909 évi. 1. füzet 5. l.) szomorú bizonyosságul, mennyire romlott a német és tót egyházak viszonya. A „Korponán lakozó magyarok és tótok“ 12 pontba foglalt panaszt emelnek a nádor előtt, egyebek közt ezt írják: „Ilyen becsületünk van az német előtt, hogy azt mondanak: nintsem nektek magyaroknak és tótoknak

De már nagyon eltértünk a tárgytól. Az utolsó, nagyobb jelentőségű cseh hullám a csehországi ellenreformatio idején, Bethlen harcai korában érte a Felvidéket. Ezekről bővebben szoltam a Népr. Ért. 1906. 308. stb. I. Itt csak azt emelem ki, hogy a nagy vendégjárást szívesen látták talán a földesurak, de annál kevésbé az érdekelt nép. Ez okozta, hogy 1621. a Vit-tencen (Nyitra) megtelepedett exulansok kényszerülnek „békésebb otthont” kérni. A fejedelem 183 családot költöztet Alvincra, hogy az irigy tótok útjában ne legyenek. Hasonló körülmények között hagyják el (1645) a csejthei exulans fazekasok és posztósok házaikat és Sáros-Patakra vonulnak a fejedelem védelmébe. Vágújhelyen és vidékén a „testvéreknek” olyan népes hitközségük volt, hogy 1650 Comenius is meglátogatta. Nagyobb számmal voltak: Kosolna, Trencsén, Búr Szt. János, Farkashida, Brockó, Alsó-Dió, Szoblahó, Szenic stb. községekben iparosok és földművesek gyanánt. Apránként ezek messze eloszlottak, utódaiknak is alig van más nyoma, mint az idiotikon. Ez időtájt Czobor, Vizkelethy, Nyáry, Révay, Sándor stb. uradalmak fogadtak be ilyen menekülteket. Nagyobb tömegben 1642 II. Rákóczi Gy. lednici uradalmában szálltak meg, amikor pl. 50 posztós család számára Puchón nagy autonómiával új városrészt létesített a város régi szabadalmi és a régi céhek sérelmére. Körülbelül hasonló a zay-ugróci stb. csehi iparosok elhelyezkedése. Súrlódások, hosszas panaszok forrása itt minden ilyen vendéglátás, a legtöbb panasz mégis a robotmentesség, az exemptio körül támad, amiben pl. Rákóczi jóvoltából még a Beregbe telepített cseh parasztok is részesedtek, csaknem minden ellenszolgáltatás nélkül. Nem csoda, ha az ilyen mellőzés a régi törzsökös tót lakosságot kivándorlásra bírta, kímőzdította az Alföld felé.

Pázmány ellenreformatiojának kihatása és a megindult tót irodalom következményei a cseh elemre ezúttal nem érdekelnek. A továbbiakban szólnunk kellene még az indigenatust nyert és beházasodott cseh urak apróbb telepítéseiről, amikor külső

Királyotok nem is leszen soha, nem is érdemlitek . . . Még azt is mondták, hogyha az németh harmadnapig függ az akasztófán és levágiák, felölhet, tisztességesb mégis 100 tótnál és magyarnál . . . A királyi tábla kimondotta, hogy a korponai 24 tanácsba 8 német, 8 magyar, 8 tót választandó — ha annyi magyar nem jutna, — tóttal pótolandó. A belső tanácsba 6 német, 3 magyar, 3 tót.

uradalmairól hoznak iparosokat pl. tervezett gyáraik számára. Ez már a majthényi fegyverletételt követő szomorú évek története, ennek köszönheti pl. Tót-Megyer a jelzőjét, Kaunitz morva-tótjainak emlékéül, de a közelmúltat már nem bántjuk, épúgy mint a II. József óta tartó cseh Beamter beáramlás és a többi „Kulturtrügerei” ügyét sem érintjük.

Kihevertük azt is. És ha számot kell adnunk az évszázados érintkezés eredményeiről, szerényen félreállunk, legfeljebb a tót szótár cseh elemeire utalunk. Egyebekben igaz Hurban megállapítása: „*Čestina iba náš lud zahatala*”! és alább (id. m. 48. l.) „Hogy a cseh nyelv mindamellett nem hatott az életbe, még az evangélikusoknál sem, eléggé mutatja, hogy még most is kevés az olyan pap, aki csehül helyesen írni tudna”. Vajjon igaz-e még ma is?

Ernyey József.